

Cumhuriyet Döneminde Laik-Ulusçuluk Düşüncesinin Oluşumunda Şeyh Said Ve Menemen Ayaklanmaları

DOI: 10.26466/opus.460821

*

Eray Alaca*

*Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Giresun / Türkiye

E-Posta: eray.alaca@giresun.edu.tr

ORCID: [0000-0002-4886-4700](https://orcid.org/0000-0002-4886-4700)

Öz

I. Dünya Savaşı sonunda çok uluslu imparatorluklar tarih sahnesinden çekilmiş ve ulus-devletler tarih sahnesinde yer almaya başlamıştır. Ulus-devletlerin kurulduğu 1920'li ve 1930'lu yıllar, başta Avrupa olmak üzere imparatorlukların sona erdiği ve cumhuriyet yönetimlerinin kurulduğu yıllar olmuştur. Bu devletler ulusçu bir anlayışla inşa edilirken, aynı zamanda laik/seküler bir anlayışı benimsemişlerdir. Aynı durum Türkiye Cumhuriyeti içinde geçerli olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan Anadolu toprakları üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti farklı etnik, dini ve mezhebi grupları bir arada tutma ve ortak bir paydada birleştirerek ulus oluşturma gayreti içerisine girmiştir. Ancak dönemin sosyolojik yapısı bunun gerçekleşmesini engellemiştir. 1923 yılında kurulduğunda toplumdaki farklılıkları kültürel bir zenginlik olarak gören Türkiye Cumhuriyeti'nde, 1925 yılında gerçekleşen "Şeyh Said Ayaklanması" sonrasında dinci/irticai gruplarla mücadelede laiklik daha da önem kazanırken, diğer etnik kimliklere karşı da Türk kimliği öne çıkarılmıştır. Bu durum 1930 yılında gerçekleşen "Menemen Ayaklanması" sonrasında daha da artmış, laik-ulusçu bir anlayış "Türk Tarih Tezi" ve "Güneş-Dil Teorisi" ile somutlaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Laiklik, Menemen Ayaklanması, Şeyh Said Ayaklanması, Ulusçuluk.

The Role of Sheikh Said and Menemen Rebellions in Formation of Secular-Nationalist Thought During Republican Period

*

Abstract

At the end of World War I, multinational empires were withdrawn from the stage of history and the nation-states began to take part in the history scene. The 1920s and 1930s, when the nation-states were established, were the years when the empires', especially in Europe, ended and the republics were established. While these states were built with a nationalist understanding, they also adopted a secular understanding. The same has been the case in the Republic of Turkey. Founded on Anatolian lands remaining from the Ottoman Empire, Republic of Turkey entered different ethnic, religious and sectarian groups into a cohesive nation-building effort combining in a common denominator. However, the sociological structure of the period prevented this from happening. When Founded in 1923, the republic of Turkey saw as a cultural richness the differences in society. While secularism became more important in the struggle against religious groups following the Sheikh Said Rebellion in 1925, Turkish identity was raised against other ethnic identities. This situation was increased after the Menemen Rebellion in 1930, and the conception of secular nationalism was concretized by "The Turkish History Thesis" and "The Sun Language Theory".

Keywords: *Secularizm, Menemen Rebellion, Seikh Said Rebellion, Nationalism.*

Giriş

XIX. yüzyılda imparatorluklar sona ermeye, ulus-devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Birbirinin aleyhine gelişen bu durumda imparatorluklar ile ulus-devletlerin var olma mücadelesi silahlı boyuta taşınmış ve I. Dünya Savaşı yaşanmıştır. Savaşın sonucu imparatorlukların sonunun, ulus-devletlerin varlığının tescili şeklinde olmuştur. 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı'nda başta Amerika Birleşik Devletleri(ABD) olmak üzere Düvel-i Muazzama (büyük devletler) da bunun farkına varmış çok uluslu imparatorluklar yerine ulus-devlet yapılarının artmasını sağlamış ve desteklemiştir. Ancak aynı zamanda emperyal sistemin kurucuları ve baş aktörleri olan bu büyük devletler imparatorlukları tasfiye edip, ulus-devletlerin kuruluşunu destekler gibi görünmekle beraber etnik, dini ve kültürel boyutun dışında daha çok ekonomik çıkar bölgeleri esasında bir düzen kurulmasını sağlamışlardır (Uçarol, 2015; Armaoğlu, 2012). Bu durum II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına sebep olmuştur.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ulus devletlerden biri de Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. XX. Yüzyılın ulus devletleri 1919'da toplanan Paris Barış Konferansı sonrasında büyük devletlerin istekleri ve onayları doğrultusunda kurulurken Türkiye Cumhuriyeti ulusal bir mücadele sonrasında tüm engellemelere rağmen bağımsızlığını kazanarak kurulmuştur. 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile belgelenen bu bağımsızlık sonrasında kurulan yeni devlet bürokratik ve sosyolojik olarak bir dönüşüm hedeflemiştir. Cumhuriyeti kuran kadro yeni rejimin devamlılığını sağlamak için yeni bir ulus, yeni bir toplum gibi söylemleri öne çıkarmışsa da Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan bürokratik ve sosyolojik yapıyı kısa bir zamanda değiştirmek kolay olmamıştır.

1922'de saltanatın kaldırılmasında dönemin koşulları içerisinde ciddi bir itiraz gelmezken, 1924'te halifeliğin kaldırılması gündeme geldiğinde mecliste gerginlikler yaşanmıştır (Goloğlu, 2011). Ancak bu tartışmalar içerisinde yine de halifelik kaldırılmıştır. Aynı gün Diyanet İşleri Başkanlığı(DİB)'nin kurulması ile bu sorun aşılıma çalışılmış, her devlette olduğu gibi bir devlet dini inşa etme çabasına girilmiştir (Yücekök, 1997). Farklı etnik, dini ve mezhebi unsurlardan oluşan bir toplumdan ortak paydada buluşturulan bir ulus oluşturma düşüncesi ile hareket edilerek farklılıkların en aza indirilmesi amaçlanmıştır (Karpat, 2010; Güvenç,

1996). Yeni rejime uygun ulus oluşturma sürecinde devlet kendince bir çözüm yolu bulmuş ve uygulamıştır. Ancak bu durum etnik ve dini temelli ayaklanmaları da beraberinde getirmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar 1924-1938 arası dönemde ülke çapında geniş bir alanda yayılma imkânı bulan veya kısıtlı bir alanda kalan ayaklanmalar çıkmıştır. Devletin yöneticileri bu bölgelerde otoriteyi tesis etmek için başta asayiş ve güvenlik konusunda aldıkları köklü önlemlerle gerekli müdahaleyi gerçekleştirmiştir (Uçar, 2018). Bu ayaklanmalar içerisinde 1925 tarihli Şeyh Sait ve 1930 tarihli Menemen Ayaklanmaları içerik ve nitelik olarak günümüze kadar tartışma konusu olmuştur.

Çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan farklı etnik, dini ve mezhebi unsurları kültürel bir zenginlik olarak gören Türkiye Cumhuriyeti'nde laik-ulusçuluk düşüncesinin oluşumunda Şeyh Sait ve Menemen Ayaklanmalarının etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Şeyh Sait Ayaklanmasına Kadar Kürtler

Osmanlı İmparatorluğu, toplumu *millet sistemi* içerisinde kategorize ettiğinden Kürtler de Türkler ve Araplar gibi Müslüman kategorisi içerisinde değerlendirilmiştir. Genel olarak Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yaşayan Kürtler, XVI. Yüzyılda İran'da Şii Safevi Devleti'nin kurulması ile Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir unsur haline gelmiştir. Çünkü bu dönemde Safevi Devleti "dai" adı verilen propagandistleri aracılığı ile Anadolu'daki heterodoks grupları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklandırmaya çalışmıştır (Sümer, 1992). Bunun yanında Safeviler sınır ihlallerinde de bulunmuş, 1514 yılında yapılan "Çaldıran Savaşı" başta olmak üzere savaflara neden olmuştur.

Kürtler yoğun olarak Sünni mezhebinin Şafii yorumunu benimsemişlerdir. Bu yönü ile buldukları coğrafya da göz önüne alındığında Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır bölgelerinden Sünni İslam karşıtı Şii Safevi sızmalarını önleyerek imparatorluğun sınır güvenliğini sağlamak için Kürt aşiretlerinin desteklenmesi gündeme gelmiştir. Böylece imparatorluk pragmatik bir yaklaşımla bölgeye doğrudan müdahale ederek hem zaman, hem de ekonomik kayıplara uğramak yerine hem bölgeyi çok iyi

bilen hem de imparatorluğa bağlı Kürt aşiretleri ile otoritesinden de mümkün olduğunca taviz vermeden anlaşma yoluna gitmiştir (Epözdemir, 2005). Diğer türlü devlet bu bölgelerde ayrı bir kolluk kuvveti, silahlı güç bulunduracaktı. Bu durum beraberinde bürokratik, askeri ve ekonomik olarak bir yük oluşturacaktı.

Sınır güvenliği için Kürt aşiretlerine gösterilen tolerans uzun vadede bölgede feodal yapının imparatorluk aleyhine gelişmesine sebep olmuştur. İlerleyen dönemde *Ayanlık* kurumunun da güç kazanması ile imparatorluk her bölgede olduğu gibi bu bölgedeki aşiretlere de bir çeşit yönetim serbestliği tanımak zorunda kalmıştır (Özkaya, 1994). İmparatorluğun güç kaybının artması üzerine bu bölgedeki aşiretler ayaklanarak çeşitli isteklerde bulunmuşlardır. Bu sorunu da imparatorluk yine pragmatik bir yaklaşımla, ayaklanan aşiret liderlerini bölgeye yönetici olarak atayarak çözmüştür.

XIX. yüzyılda ulusçu ayaklanmaların başlaması ve artması imparatorluğu yeni önlemler almaya yöneltmiştir. Özellikle II. Abdülhamit döneminde başlayan Ermeni ayaklanmalarına karşı Müslüman Kürtlerden müteşekkil "Hamidiye Alayları" kurulmuş, bölgenin Ermenileştirilmesi önlenmiştir (Ergil, 1981). Bu noktada Kürtlerde ulusçuluktan ziyade din ön planda olmuştur. Kürtler imparatorluğun yanında Müslüman olmayan unsurlara karşı mücadele etmişlerdir. Yine Kürtler Meşrutiyet döneminde de parlamentoda Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerini temsil etmişlerdir.

Ulusçuluk çağında Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan sorunlardan biri de Kürtlerin aidiyeti olmuştur. 1922-1923 yıllarında Lozan Barış Görüşmeleri sırasında İngilizlerin ısrarla Sevr Barış Antlaşması hükümlerinden olan Güneydoğu'da bir "Kürdistan" kurulmasını gündeme getirmesine Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM)'ndeki Kürt mebuslar ortak tepki göstermiştir (Akyol, 2014; Evsile, 2013). Aynı şekilde dönemin basını da Kürt aşiret liderlerinin Güneydoğu'da bir Kürt devleti kurulmasını reddeden açıklamalarını sütunlarına taşımıştır. Bu durum ulusçuluk çağının bir getirisi olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ulusçu bir yaklaşımdan ziyade farklıların bir uyumlaştırma ile çözülebileceği yönünde umutlar besleme-

sine sebep olmuştur. Bu yüzden 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti modern devlet anlayışının bir yansıması olarak vatandaş/yurttaş kavramını öne çıkarmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra bir ulus oluşturma çabası ile beraber bir otorite sorunu da yaşamıştır. Yıllarca merkezden uzak bölgelerde kendi feodal sistemini kurmuş olan aşiret reisleri cumhuriyetin vatandaş/yurttaş oluşturma dolayısı ile de birey olma bilincini kazandırma gayretini kendi otoritelerinin kaybı olarak görmüşlerdir. Bu yüzden 1920'li yıllarda sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde değil, Anadolu'nun birçok bölgesinde çeşitli gerekçelerle ayaklanmalar çıkmıştır (Toprak, 2015; Tunçay, 2005). Genç cumhuriyet bu ayaklanmaları zamanında ve yerinde müdahale ile bastırmıştır. Ancak bu ayaklanmalar içerisinde Şeyh Said Ayaklanması diğerlerine göre içerik ve nitelik olarak farklı bir özellik göstermiştir.

Şeyh Said Ayaklanmasından Önce İç ve Dış Gelişmeler

1924 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nde yönetimde laiklik eksenli radikal devrimlerin yapıldığı yıl olmuştur. 3 Mart 1924'te çıkarılan kanunlar kapsamında öncelikle İslam tarihinin en köklü kurumu olan ve Osmanlı İmparatorluğu ile özdeşleşen Halifelik kaldırılmış, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim ve öğretimde birlik sağlanmış aynı zamanda dini eğitim de devlet kontrolüne alınmış, yönetimde dini bir karakteri ifade eden ve hükümetlerde bir bakanlık olarak yer alan Şer'îye ve Evkaf Vekaleti kaldırılmıştır. Böylece ilk etapta yönetim kademeleri laikleştirilmiştir. Yine bu dönemde Diyanet İşleri Başkanlığı da oluşturularak devletin kontrolü dışında dini ve mezhebi oluşumları önlemek amaçlanmıştır. Çünkü devlet yeni kurulmuştur. Ancak toplumun eski alışkanlıklarını kolayca bırakamayacağı ve uygun ortam oluştuğunda rücu edebileceğinden hareketle devlet irtica tehdidini birinci sıraya koymuştur. İrtica söylemi o derece yerleşmiştir ki aydınlık-karanlık dikotomisinin karanlık yüzünü ifade eder şekilde devletin kuruluş felsefesinde yerini almıştır (Yıldırım, 2016). Bu çerçevede devlet kendi savunma mekanizmalarını geliştirmiştir.

Türk milli mücadelesi sırasında ve sonrasındaki söylem ve uygulamalara, özellikle saltanatın kaldırılması noktasında ciddi bir tepki gelmezken bu dönemde Milli Mücadele'nin lider kadrosu içerisinde görüş ayrılıkları

oluşmaya başlamıştır. Mustafa Kemal(Atatürk) Paşa ile görüş ayrılığına düşen Milli Mücadele'nin lider kadrosu Halk Fırkası(HF)'na karşı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF)'ni kurmuşlardır. Kazım Karabekir önderliğindeki TPCF Liberalizmi benimsemiş, dini inançlara ve ibadetlere saygılı olduğunu açıklamıştır. Ülkede devrimlerin hızlı gelişmesi ve toplumun imparatorluk dönemi alışkanlıklarının devam etmesi TPCF'nin yurt çapında ciddi bir taban oluşturabilmesine sebep olmuştur. TPCF'nin kurucularının Milli Mücadele'nin lider kadrosu arasında yer almış olması ve toplum içerisinde de saygın kişiler olmaları ve CHF'nin devrimci yaklaşımına karşı evrimci bir anlayışla hareket etmeleri sonucunda toplumda bir ayrışma ortaya çıkmıştır. TPCF özellikle kapalı bir kültürel yapıdaki Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğun bir destek bulmuştur.

Lozan Barış Antlaşması'nda İngiltere ile ikili görüşmelere bırakılan Irak sınırı, Musul meselesinin durumu 1924 yılında tekrar görüşülmeye başlanmıştır. Haliç Konferansı'nda İngiltere, Musul'a ek olarak Hakkari'nin de Irak'a bırakılmasını istemiştir. Türkiye'nin itirazı üzerine bu konferanstan sonuç alınamamıştır. Bölgedeki Nesturîler Ayaklanmışsa da Türkiye ayaklanmayı bastırmıştır. Musul sorunu Milletler Cemiyeti (MC)'ne götürülmüş, görüşmeler sonrasında Brüksel'de çizilen hat kapsamında Musul-Kerkük'ün Irak'a bırakılması yönünde karar çıkmıştır. Türkiye'nin bu hattı kabul etmemesi ve savaş durumunu bir seçenek olarak değerlendirmesi üzerine İngiltere, Sevr Barış Antlaşması kapsamındaki Kürdistan projesini tekrar gündeme getirmiştir. 1925 yılında başlayan Şeyh Sait Ayaklanması İngiltere'ye bu imkânı sunmuştur.

Şeyh Sait Ayaklanmasından Sonra İç ve Dış Gelişmeler

1925 yılının Şubat ayında Genç ilinin Piran ilçesi merkezli olarak bir Kürt ayaklanması baş göstermiştir. Sait isimli bir Kürt önderinin aynı zamanda şeyh olması ile dini bir nitelik kazanan bu ayaklanma kısa zamanda tüm Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yayılmıştır. Kürt aşiretleri bölgedeki feodal yapının tehdit altında olması, İngiltere ise Musul meselesinde kendi lehine çözüm istemesi nedeni ile bu ayaklanmayı desteklemişlerdir.

Şeyh Sait ayaklanmasında yetersiz kalması üzerine Başbakan Fethi (Okyar) Bey istifa etmiş, başbakanlığa İsmet(İnönü) Paşa getirilmiştir. Ar-

dından da Takrir-i Sükun Kanunu çıkarılmış, İstiklal Mahkemeleri kurulmuş, basına sansür getirilmiş ve son olarak ayaklanma bölgesine asker sevk edilmesi ile ayaklanma bastırılmıştır (Lewis, 2014; Zürcker, 2017). Güçlkle bastırılan bu ayaklanma Türk ordusunun daha da yıpranmasına, eldeki kıt kaynakların bu ayaklanmaya harcanmasına ve Musul'un da kaybedilmesine sebep olmuştur. Bu durum toplumun yeni düzene uyum sorunu yaşadığını ve gerekli önlem alınmazsa tekrar aynı sorunla karşılaşabileceği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Böylece 1925 yılından itibaren devrimler laik bir toplum inşası üzerine yoğunlaşmış, hızlanmış ve sertleşmiştir.

Takrir-i Sükun dönemi olarak adlandırılan 1925-1929 yılları arasında normal şartlarda yapılamayacak veya tepkiler ile karşılaşacak olan radikal devrimler yapılmıştır. Bu dönemde tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış, resmi niteliği olmayan kişilerin dini kıyafet ve alamet taşımaları yasaklanmış, aynı şekilde dini lakap ve unvanları kullanmaları da yasaklanmış, fes ve sarık yerine şapka kullanılması ve batılı kıyafet giyilmesi zorunlu kılınmış, 24 saatlik zaman sistemine ve Miladi takvime geçilmiş, Mecelle'nin yerine İsviçre Medeni Kanunu kabul edilmiş, uluslararası rakamlara geçilmiş, milletvekillerinin yemin şekillerindeki dini ifadeler kaldırılmış ve son olarak Arap harflerinin yerini Latin harflerinin aldığı harf devrimi yapılmıştır (Goloğlu, 2011). Böylece laik bir toplum oluşturma kapsamında bir kültür devrimi gerçekleştirilmiştir.

Şeyh Sait Ayaklanması sonucunda devlet irtica ile mücadeleyi esas alarak laik anlayışı yerleştirmek için devrimleri hızlandırırken aynı zamanda bir ulus oluşturma çalışmalarına da devam etmiştir. Ayaklanma doğrudan devletin üniter yapısına ve rejimine yönelik tehditler içerdiğinden devlet bu defa ulus oluşturmada farklılıkları zenginlik olarak görmek yerine varlığını sürdürmesini sağlayacak olan Türk kimliğini öne çıkarmıştır. Türk kimliği üzerinden homojen bir ulus oluşturmada başta Kürtler olmak üzere diğer etnik unsurların da aslında Türk olduğu söyleminin geliştirilmesine sebep olmuştur.

Şeyh Sait Ayaklanması devletin Kürtlere bakışını değiştirmiş 1922-1923 yıllarındaki Lozan'da yapılan barış görüşmeleri sırasında Musul meselesi gündeme geldiğinde geliştirilen "Musul Türkler ve Kürtlerindir" söylemi artık yerini "Musul Türklerindir" e bırakmıştır (Akyol, 2014). Bu

çerçevede Kürtlerin “Türk”, “Dağ Türkü”, “Horasan’dan Anadolu’ya gelen Türkmenler” oldukları söylemi geliştirilmiştir (Toprak, 2015; Kirişçi ve Winrow, 1997). Böylece Şeyh Sait ayaklanması sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nde Kürt kimliği resmi makamların nezdinde yok sayılmış, Türk kimliği devletin asli unsuru olmuştur. Ayaklanma aslında bir Kürt ayaklanması olmakla beraber devlet etnik ayrımcılığa imkân vermemek ve Kürt kimliğinin marjinalleşerek devlete karşı kendini konumlandırmasını önlemek adına bu ayaklanmanın Kürtçü değil daha çok irticai yönünü öne çıkarmıştır.

Mustafa Kemal Paşa 1927 yılında kaleme aldığı ve CHF’nin 2. Kurultay’ında okuduğu “Nutuk” adlı eserinde de Şeyh Sait Ayaklanması’ndan doğrudan doğruya söz etmemiştir. Daha çok Şeyh Sait ile TPCF yöneticilerinin ilişkilerini, Takrir-i Sükun ve İstiklal Mahkemeleri’nin kurulmasına dair kanunların amacını açıklamış ayaklanmanın Kürtçü yönünü değil dini/irticai yönünü vurgulamıştır. Bu durum Türk Tarih Tezi’nin ege-men olduğu erken cumhuriyet döneminin tarihyazımında ve tarih ders kitaplarında da kendini göstermiştir.¹

Asılları en saf türklük kökünden geldiği halde asırlardanberi hariçten giren *siyasi tahrikler* ve saltanat idaresinin fena siyasetleri yüzünden bir kısmı kendilerini türklükten ayrı saymağa başlamış olan şark vilâyetleri Türkleri arasında her türlü menfi politika telkinleri yürütülüyordu. Bütün bu telkinlerde en birinci tahrik vasıtası “*dinin elden gittiği*, yolundaki sahte feryatlardı. Başlarında *Şeyh Sait* adlı gayet cahil bir softa bulunan *bazı şeyhlerle yabancılara aleti olan birkaç hain politikacı* dağlarda ve köylerde dünya hadiselerinden habersiz yaşayan bir kısım halkı bir taraftan taassuplarını tutuşturmak, diğer taraftan şehirleri yağma etmek vadile hırslarını uyandırmak suretleriyle isyan ettirdiler(TTTC, 1931:189-190).

Saltanat idaresi sayesinde istedikleri gibi yaşayan, halkı ezenler, medreselerin, tekkelerin kapanmasıyla menfaatlerini kaybe-

¹ Alıntılar dönemin yazım dili korunarak yapılmıştır. Alıntılardaki italik olan kelimeler metnin aslında bulunmaktadır.

denler, softa bozuntusu mutaassıp kimseler, cahil halkı kandırarak devlete karşı isyan çıkarttılar. Şark vilayetlerinin birisinde Şeyh Sait adında çok bilgisiz bir adam, bazı şeyhlerle beraber, bu isyanın başına geçti(TTTC, 1933: 250)

Yukarıda görüldüğü üzere 1931 tarihli *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti* ve 1933 tarihli *Ortamektep İçin Tarih III* adlı ders kitaplarında Şeyh Sait Ayaklanmasını gerçekleştirenlerin laik demokratik cumhuriyeti ortadan kaldırmaya çalıştıkları ve halkın dini duygularını kullandıkları yönünde bir söylem geliştirilmiştir. Öte yandan Kürt ifadesine yer vermeden doğu illerinde yaşayanların aslında Türk oldukları vurgulanmıştır.

Menemen Ayaklanmasından Önce İç ve Dış Gelişmeler

Takrir-i Sükun Kanunu'nun yürürlükte olduğu dönemde belli başlı radikal toplumsal devrimler gerçekleştirilmiştir. 1929 yılına gelindiğinde Şeyh Sait Ayaklanması ile yaşanan travmanın atlatıldığına ve laik anlayışı esas alan devrimlerin toplum tarafından kabullenildiğine kanaat getirilerek Takrir-i Sükun Kanunu'nun süresi tekrar uzatılmamıştır. Bunun üzerine toplumda tekrar bir muhalefet başlamış, yapılan devrimlerin hızlılığı ve sertliği tekrar tartışmaya açılmıştır. Özellikle CHF üzerinden süren tartışma İsmet Paşa üzerinde yoğunlaşmıştır. Öte yandan 1929 yılının Ekim ayında tüm dünyayı etkisi altına alan "Dünya Ekonomik Krizi" nin yaşanması üzerine Türkiye'de sert ekonomik önlemler alınmış, katı devletçi modele geçilmiştir (Goloğlu, 2011). O dönemde toplumun küresel ölçekli bir ekonomik krizi anlayacak yetkinlikte olmaması yine eleştirilerin CHF ve İsmet Paşa üzerine yoğunlaşmasına sebep olmuştur.

Türk milli mücadelesinin lideri, cumhuriyetin kurucusu ve CHF'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı olması nedeni ile hükümet işlerinde çok ön plana çıkmamaya çalışmıştır. Ancak her alanda özellikle de CHF içerisinde varlığını hissettirmeyi başarmıştır. İsmet Paşa, Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanarak ülkeyi dört yıl boyunca sert polisiye ve askeri uygulamalarla yönetmiştir. Parti-devlet bütünleşmesinin bir getirisi olarak güç İsmet Paşa'da toplanmıştır (Karpaz, 2010; Tunçay, 2005). Bu çerçevede parti içerisinde kendisine yakın kişilere yer vermeye başla-

ması başta Mustafa Kemal Paşa' nın ve yakın çevresinin dikkatinden kaçmamıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasında CHF üzerinde bir egemenlik mücadelesi ortaya çıkmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, yapılan devrimlerin halk tarafından gerçekten benimsenip benimsenmediğini görmek, "Dünya Ekonomik Krizi" nin etkilerini görmek ve çözüm üretebilmek, İsmet Paşa'ya alternatifsiz olmadığını göstermek ve eğer başarılı olursa Türkiye'de demokrasiyi tüm kurumları ile işletmek amacı ile bir muhalefet partisi kurdurmaya karar vermiştir. CHF'nin kurucusu ve cumhurbaşkanı olması sebebiyle doğrudan böyle bir teşebbüse kendisi giremeyeceği için Şeyh Sait Ayaklanması başladığında başbakan olan ve ayaklanmayı bastıramadığı için istifa eden ardından da Paris Büyükelçisi olarak atanan Fethi (Okyar) Bey'i Türkiye'ye geri çağırması ve bir muhalefet partisi kurmasını istemiştir. Böylece Serbest Cumhuriyet Fırkası(SCF)'nin kurulması ile Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile siyasi olarak mücadeleye girişmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, bu tip bir oluşum içerisine girerek İsmet Paşa' ya alternatifi olduğunu ve CHF' nin kurucusunun kendisi olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu duruma en somut örnek SCF'nin kurucularını belirlemesi ve kız kardeşi Makbule(Atadan) Hanımı bu partiye üye yapması olmuştur(Ekinci, 2002). Öte yandan SCF, CHF'nin katı-devletçi anlayışının aksine liberalizmi benimsemiştir. Oysa ki 1924 yılında kurulan TPCF' de liberalizmi benimsemiş başta inanç olmak üzere geniş özgürlüklerden söz etmiştir. Ancak bu parti sistem dışı bir şekilde kurulduğu için Şeyh Sait Ayaklanması ile ilişkilendirilerek kapatılmış, kurucuları ve üyeleri de İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak cezalandırılmıştır. 1930 yılında ise TPCF' ye benzer söylemleri olsa da SCF kapatılmadığı gibi kendini feshettikten sonra da kurucuları ve üyeleri herhangi bir takibata uğramamıştır. Çünkü parti devletin temel dinamiklerine uygun bir şekilde kurulmuştur. Ancak SCF yapılan devrimlerin halk tarafından tam anlamı ile benimsenmediği, CHF karşıtlığının günden güne arttığı ve toplumda özellikle ekonomi noktasında bir memnuniyetsizlik olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

SCF kurulduktan sonra yurt çapında ciddi bir destek bulmuştur. Bu durum son İzmir mitinginde de kendini göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa bu iki parti arasında tarafsız kalacağına dair Fethi Bey'e taahhütte bulun-

muşsa da son gelişmeler üzerine tavrını CHF'den yana koymuştur. Bu durum SCF'nin güçlü bir destekten yoksun kalmasına sebep olurken kısa zamanda rejim karşıtlarının kontrolüne girmesine sebep olmuştur. Sonuç olarak Fethi Bey partiyi feshetmiştir. Böylece üç ay süren çok partili hayat sona ermiştir.

Menemen Ayaklanmasından Sonra İç ve Dış Gelişmeler

SCF kuruluşu itibarı ile bir muvazaa partisi yani danişıklı partiydi. Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuştu. Ancak toplumdaki mevcut CHF tepkisi SCF'nin yurt çapında kabul görmesine sebep olmuştur. Kısa zamanda seçimlere girebilecek duruma gelen SCF, TPCF örneğinde olduğu gibi laik demokratik rejim karşıtlarının da yer aldığı bir parti haline dönüşmüştür. TPCF'nin kapatılmasından sonra Şeyh Sait Ayaklanması ve İzmir Suikastı ile ilişkisi olanların İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak cezalandırılmaları üzerine laik demokratik rejim karşıtları, eski rejim karşıtları ve Osmanlı özleminde olanlar sindirilmişlerdir. Ancak 1930 yılında SCF ile beraber yeniden ortaya çıkmışlardır. Bu durum SCF'nin son mitinginin yapıldığı ve olayların çıktığı İzmir'in Menemen ilçesinde Nakşibendi Tarikatından Derviş Mehmet'in "Din elden gidiyor" propagandası ile başlayan ve sonuç olarak Asteğmen Kubilay'ın (Mustafa Fehmi) ve iki bekçinin şehit edilmesi ile sonuçlanan "Menemen Ayaklanması"nın çıkmasına sebep olmuştur(Aysal, 2009). Ayaklananlar her ne kadar din üzerinden bir söylem geliştirmişlerse de tepkilerinin asıl nedeni kendilerine zemin bulabildikleri SCF'nin kapatılmasına olmuştur. Devletin yerinde müdahalesi ile bastırılan ayaklanma sonucunda ayaklanmacılar askeri mahkemelerde yargılanıp cezalandırılmışlardır.

Menemen Ayaklanması Şeyh Sait Ayaklanmasında olduğu gibi dönemin tarih yazımında ve tarih ders kitaplarında irticai yönü öne çıkarılarak verilmiştir. Ayaklanmanın Batı Anadolu'da yaşanmış olması devletin üniter yapısına yönelik bir tehdit değil daha çok laik rejime yönelik bir tehdit olarak algılanmasına sebep olmuştur. İzmir'in bir ilçesinde böyle bir ayaklanmanın çıkması ise bu ayaklanmayı önemli kılmıştır. Çünkü İzmir Türk milli mücadelesinin sonlandığı bir yer olarak cumhuriyetin temellerinin

atıldığı sembol bir şehir olmuştur. O yüzden Menemen Ayaklanması genel olarak tarih yazımında ve tarih ders kitaplarında İzmir ile ilişkilendirilmeden verilmiştir.²

Bu faaliyetler *Nakşibendi* tarikatı mensuplarından Derviş Mehmet isminde bir katil serserinin aynı tarikatten müritlerle *Menemen* kasabasını basması(23 Kânunuevel 1930), zavallı genç zabıt *Kubilây* ı evvelâ kurşunla yaralamak, sora bıçakla boynundan kesmek suretile şehit etmesi, bu genç inkılâp çocuğunun başını yeşil bir bayrağın direği ucuna takarak halkı *isyana teşvik* eylemesi gibi ağır cinayet hareketlerine kadar vardı(TTTC, 1931: 197).

Yeni fırka kurulur kurulmaz, *softa bozuntuları*, cümhuriyet idaresinden hoşlanmayan eski kafalı kimseler, memlekette bir karışıklık çıkararak kendi bezlerini dokumak isteyenler, bu fırkaya girmeğe başladılar. Çok geçmeden, tekkeleri kapanan şeyhler ve dervişler kıpırdanmağa başladılar. *Serbest* Cümhuriyet Fırkasının başında bulunan temiz yürekli cümhuriyetçiler, işlerin aldığı bu biçimden endişeye düştüler; dört aylık bir varlıktan sora kendi kendilerini dağıtmağa mecbur oldular. Derviş Mehmet adında biri, başına topladığı serseri müritleriyle *Menemen* kasabasını bastı, genç zabıt *Kubilây* ı öldürdü(23 Kanunuevvel 1930). Bu vak'a, Serbest Fırkanın kendi kendini dağıtmasının ne kadar doğru olduğunu gösterdi(TTTC, 1933:253).

Yukarıda görüldüğü üzere 1931 tarihli *Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti* ve 1933 tarihli *Ortamektep İçin Tarih III* adlı ders kitaplarında Menemen Ayaklanmasını gerçekleştirenlerin laik demokratik cumhuriyet karşıtları olduklarından söz edilmiştir.

Menemen ayaklanması bastırıldıktan sonra laik-ulusçuluk eksenli devrimler artarak devam etmiştir. 1928 yılında Afet İnan ile başlayan Türk Tarih Tezi'nin ilk örnekleri bu dönemde olgunlaşmıştır. Bunu geliştirmek için Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Dil alanında ise Güneş Dil

² Alıntılar dönemin yazım dili korunarak yapılmıştır. Alıntılardaki italik olan kelimeler metnin aslında bulunmaktadır.

Teorisi gündeme gelmiş ve Türk Dil Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Kur'an- Kerim Türkçeye çevrilmiş, ezan Türkçe okunmaya başlamıştır. 1934 yılında ise herkesin Türkçe bir soyad almasına dair bir kanun çıkarılmıştır. Dilde uluslaşma çabalarının öne çıktığı bu dönemde devletin de dolaylı olarak desteklediği gelişmeler olmuştur. Bu kapsamda 1928 yılında Dar'ül Fünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti tarafından başlatılan "Vatandaş Türkçe Konuş" kampanyası 1933 yılında Milli Türk Talebe Birliği(MTTB) tarafından tekrar başlatılmıştır (Duman ve Yorgancılar, 2018; Galanti, 2000). Böylece etnik köken ile başlayan Türk ulusu inşa etme çalışması dilde de kendini göstermiştir.

1929 yılında yaşanan "Dünya Ekonomik Krizi" Avrupa'da ortaya çıkan aşırı ulusçu/nasyonalist Faşist, Nazi rejimlerinin de iktidarını daha da güçlendirmiştir. Her ulus kendini dünya medeniyetinin kurucusu ve asli unsur olduğunu iddia ederek Ari ırk kavramını içselleştirmiştir. Böylece I. Dünya Savaşı'nın sonucunda haksızlığa uğradığını düşünen ve yayılmacı amaçlar taşıyan devletler dünyayı yeni bir savaşa sürüklemeye başlamıştır. Bu durum Türkiye'yi başta arkeoloji ve antropoloji olmak bilimsel çalışmaları hızlandırmaya, ekonomik ve askeri önlemler almaya yöneltmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Türkiye Cumhuriyeti erken dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı mirasın farkında olarak farklılıkları bir arada tutmaya çalışmıştır. Bunu farklılıkları asgari müştereklerde birleştirerek bir zenginlik söylemi üzerine inşa etmeye çalışmıştır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun geleksel toplum yapısının Cumhuriyeti kuran kadronun idealleri ile örtüşmemesi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. En önemli sorun laiklik anlayışında yaşanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren devam eden tartışma cumhuriyet dönemine de miras kalmıştır (Karpat, 2010; Hocoğlu, 1995). Toplumun laiklik anlayışının içeriğini bilmemesi ve daha da önemlisi yöneticilerin de laiklik anlayışını tam olarak anlayamadıkları için tanımlayamamaları sorunu daha da büyütmiştir.

Dönemin sosyolojik yapısı göz önüne alındığında yeni devlet düzenin içerisinde kendine yer bulamayan kişi veya gruplar inanç/din üzerinden

kitleleri yönlendirmişlerdir. Bu yüzden erken cumhuriyet dönemi ayaklanmalarında din önemli bir yere sahip olmuştur. 1925 yılında yaşanan Şeyh Sait Ayaklanması önceki bağımsızlık yanlısı Kürtçü hareketlerin bir devamı olarak ortaya çıkmışsa da bir anda dini bir kimlik kazanmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında bölgede aşiret reislerinin egemen olduğu feodal yapı, Kürtlerin henüz birey ve sonrasında da ulus bilincine erişmemiş olması ve dini hassasiyet etkili olmuştur. Kitleler halinde hareket edildiğinden ayaklanma yayılma imkanı bulmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bir ulus kimliği tanımlaması yapmak yerine vatandaşlık bağı kavramı öne çıkarılmıştır. Bireyler kimlikler üzerinden değil vatandaşlık bağı üzerinden değerlendirilmiştir. Ancak Şeyh Sait Ayaklanması bu konu üzerinde devletin ciddi olarak bir zihniyet değişikliğine gitmesine sebep olmuştur. Ayaklanma bir yönü ile üniter yapıyı bir yönü ile de laik rejimi ortadan kaldırmayı amaçladığından devletin sert tepkisi ile karşılaşmıştır. Ülkede polisiye ve askeri tedbirler en üst seviyede uygulanmıştır. Ayaklanma bastırıldıktan sonra ise laiklik eksenli devrimler daha da hızlanmış ve sertleşmiştir. Öte yandan Şeyh Sait Ayaklanması Türkiye Cumhuriyeti için ulusçu anlayışın öneminin bir kez daha ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Böylece Türk kimliği diğer kimliklere oranla daha çok öne çıkarılmıştır. Farklı kimliklerin aslında Türk oldukları zaman içerisinde Türklüklerini unuttukları söylemi geliştirilmiştir. Bu konuda akademik çalışmalar da yapılmıştır (Toprak, 2015). Türk Tarih Tezi oluşturulurken Avrupa'daki tarih yazımında Türklere yönelik olumsuz algıyı ortadan kaldırmak amaçlanmışsa da içeriğindeki medeniyetin kaynağı "Orta Asya'dır" dolayısı ile de "Türklerdir" söylemi Anadolu'da yaşayan Türkler dışındaki diğer kimlikleri de temelden Türkleştirmiştir. Bu yönden bakıldığında Türk Tarih Tezi sadece akademik bir tez olmanın dışında siyasi bir amaca da hizmet etmiştir (İnalçık, 2014).

Türk Tarih Tezi üzerine çalışmaların sürdüğü bir dönemde 1930 yılında çıkan Menemen ayaklanması da üniter yapıyı tehdit etmemiş ancak laik rejime yönelik tehditlerin henüz bitmediğini göstermiştir. Bu yüzden Türk Tarih Tezi'nde Türklerin İslamiyetten önce de var olduğu, kadın erkek eşitliği, laiklik, demokrasi gibi bugün medeni olarak addedilen toplumlardan daha medeni olduğu söylemi geliştirilmiştir (Copeaux, 2017; Yıldız, 2010). Türk Tarih Tezi'ne göre Türklerin İslamiyeti kabul etmesi sonucunda Orta Asya ile yani medeniyetin ortaya çıktığı Anavatan ile

bağı kesilmiş yönetim ve toplumsal ilişkiler İslami bir niteliğe bürünmüştür. 1000 yıldan fazla süren bu süreçte Türkler için özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaynaklı olarak Türkler için tarih İslamiyet ile başlar şekilde algılanmıştır. Toplum İslamiyeti Türklükten önce düşünmüştür (Güvenç, 1996). Bu noktada Türk Tarih Tezi ile Anavatan söylemi üzerinden Orta Asya Türk Tarihi öne çıkarılarak Türk tarihi bugünkü Cumhuriyete bağlanmıştır.

1930 yılından itibaren laik-ulusçu bir anlayışla hareket edilmesi sonucunda ortaya çıkan bir diğer çalışma ise Güneş-Dil Teorisi olmuştur. Her ne kadar bir süre sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından da yeterli bilimsel verilerin olmadığı düşüncesi ile kadük kalan bu teori de dillerin kökenini Türkçeye bağlamıştır. Böylece dil birliği üzerinden bir ulus oluşturma çabasına girilmiştir. Sonuç olarak bütün dillerin kökeni Türkçe olduğundan diğer dillerde Türkçeden türemiştir. Bu durum resmi makamlar nezdinde Türkçe dışındaki dillerin yok sayılmasını dolayısı ile dilde de Türk kimliğinin öne çıkarılmasını sağlamıştır.

Şeyh Sait Ayaklanması'ndan sonra başlayan Türklük eksenli laik devlet yaklaşımı Menemen Ayaklanmasından sonra devletin temel ideolojisi haline gelmiştir. 1930 yılından itibaren modern ulus-devletlerin paradigması olan tek devlet, tek ulus, tek bayrak ve tek dil anlayışı yerleşmiştir (Durgun, 2014). Bu çerçevede Türkiye'de laik-ulusçu anlayış Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi ile somutlaşmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

**The Role of Sheikh Said and Menemen Rebellions
in Formation of Secular-Nationalist Thought during
Republican Period**

*

Eray Alaca

Giresun University

One of the nation-states that were founded after World War I was the Republic of Turkey. The nation states of the 20th century were established in accordance with the wishes and consent of the great powers gathered after the Paris Peace Conference while the Republic of Turkey was established in 1919 after winning the national independence struggle in spite of all obstacles. The new state, which was established after the independence documented by the Lausanne Peace Treaty signed in 1923, aimed at a bureaucratic and sociological transformation.

In the early republican period, it was aimed to minimize the differences by acting with the idea of creating a nation united in a common denominator from a society composed of different ethnic, religious and sectarian elements from the Ottoman Empire. Although the staff who established the Republic put forward the discourses such as a new nation and a new society to ensure the continuity of the new regime, it was not easy to change the bureaucratic and sociological structure of the Ottoman Empire in a short time. In this framework, in the process of nation building in accordance with the new regime, the state has tried to gain the consciousness of being an individual by being a citizen / citizen. However, this situation has brought about ethnic and religious uprisings.

In the period between 1924 and 1938 from the foundation of the Republic to the death of Mustafa Kemal Atatürk, riots had emerged depending on various reasons. The rulers of the state intervened in these regions by establishing fundamental measures in order to establish the authority and security. In these uprisings, Sheikh Said of 1925 and Menemen Rebellions of 1930 have been the subject of controversy until today.

Considering the sociological structure of the period, people or groups who could not find a place in the new state order directed the masses through faith / religion. Therefore, religion had an important place in early republican uprisings. Although the Sheikh Said rebellion in 1925 was a continuation of former Kurdish pro-independence movements, it immediately gained a religious identity. In the emergence of this situation, the feudal structure dominated by the tribal leaders, the fact that the Kurds had not reached the consciousness of the individual and then the nation and the religious sensitivity was effective. As the masses were moved, the uprising spread over a large area.

In the early years of the Republic, the concept of citizenship was emphasized instead of defining a nation identity. Individuals were evaluated based on citizenship bond rather than identity. However, the Sheikh Said rebellion has caused the state to change its mindset seriously. The uprising faced a harsh response from the state because it aimed at eliminating the secular regime with one hand and the unitary structure with the other hand. After the rebellion was suppressed, the government began a more aggressive secularization reforms. On the other hand, Sheikh Said revolt ensured the better understanding of the importance of a nationalist approach by the Republic of Turkey once again. Thus, Turkish identity has been emphasized more than other identities. A discourse arguing that other identities were actually Turkish but they forget their Turkishness through time. During the creation of Turkish History Thesis in this period, although it was aimed to eliminate the negative perception towards the Turks in Europe, the source of civilization in its content was "Central Asia" and therefore the "Turks", which had also Turkified other identities other than the Turks living in Anatolia.

The Menemen uprising that emerged in 1930 during the creation of Turkish History Thesis did not threaten the unitary structure but showed that the threats against the secular regime were not yet finished. According to the Turkish History Theses, as a result of the Turks' acceptance of Islam, their links with the Central Asia which is the motherland where the civilization emerged were cut off and management and social relations have become an Islamic quality. For more than 1000 years, the history for Turks was perceived as starting with Islam especially due to Ottoman Empire. At this point, the Central Asian Turkish History was highlighted

through the motherland discourse thanks to the Turkish History Thesis and the Turkish history was connected to the present Republic.

Another study that emerged as a result of a secular-nationalist approach since 1930 was the Sun-Language Theory. This theory, which remained intact because even Mustafa Kemal Pasha thought that there were not enough scientific data, attributed the origin of all languages to Turkish. Thus, it was attempted to create a nation through language unity. In the end, all languages were derived from Turkish since the origin of all languages is Turkish. This situation formed a basis for official authorities to ignore the languages other than Turkish and thus, the Turkish identity in the language had been highlighted.

The Turkish-axis-based secular-state approach, which started after the Sheikh Said Uprising, became the main ideology of the state after the Menemen Uprising. From 1930 onwards, the one state, one nation, one flag and one language understanding, which was the paradigm of modern nation-states, was established. In this context, the secular-nationalist mentality in Turkey had been embodied by the Turkish History Thesis and Sun Language Theory.

Kaynakça/References

- Akşin, S. (2013). *Kısa Türkiye tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akyol, T. (2014). *Bilinmeyen Lozan*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. Çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2012). *20. Yüzyıl siyasi tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Aysal, N.(2009). Yönetmel Alanda Değişimler ve Devrim Hareketlerine Karşı Gerici Tepkiler "Serbest Cumhuriyet Fırkası – Menemen Olayı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 44, 581-625.

- Copeaux, E. (2017). Türk kimlik söyleminin topografyası ve kronografisi. Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer (Yay. Haz.), *Tarih Eğitimi ve Tarihte "Öteki" Sorunu: 2.Uluslararası Tarih Kongresi 8-10 Haziran 1995 İstanbul*(s. 70-84). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Durgun, Ş. (2014). *Ulus inşâsı ve milliyetçilik*. Ankara: A Kitap.
- Ekinci N.(2002). Çok partili düzene geçişte ikinci durak: Serbest cumhuriyet fırkası olayı ve dönem basını. *Türkler Ansiklopedisi içinde* (c.16, ss.562-568) Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Epözdemir, Ş. (2005). *1514 Amasya antlaşması Kürt-Osmanlı ittifakı ve Mevlana İdrisî Bitlisî*. İstanbul: Peri Yayınları.
- Evsile, M.(2013). Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin Kürt Politikası. *History Studies*, 5(3), 59-66.
- Galanti, A. (2000). *Vatandaş Türkçe konuş!*. Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Goloğlu, M. (2011). *Türkiye cumhuriyeti tarihi- 1 devrimler ve tepkileri (1924-1930)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güvenç, B.(1996). *Türk Kimliği*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hocaoğlu, D. (1995). *Laisizm'den milli sekülerizm'e*. Ankara: Selçuk Yayınları.
- İnalçık, H. (2014). *Türklük Müslümanlık ve Osmanlı mirası*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Karpat, K. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kirişçi, K., Winrow, G.M. (1997). *Kürt sorunu kökeni ve gelişimi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Lewis, B. (2014). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sümer, F. (1992). *Safevî devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türklerinin rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Toprak, Z.(2015). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve antropoloji*. İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.
- Tunçay, M. (2005). *Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetimi'nin kurulması(1923-1931)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti[TTTC] (1931). *Tarih IV Türkiye Cümhuriyeti*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti[TTTC] (1933). *Ortamektep İçin Tarih III*. İstanbul: Devlet Matbaası.

- Uçar, F.(2018). Türkiye’de çok partili hayata geçiş süreci demokratikleşme çabalarının Kürt sorununa etkisi (1945-1950). *Turkish Studies History*, 13(16), 269-291.
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi tarih (1789-2014)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Yıldırım, T. (2016). *Tarih ders kitaplarında kimlik söylemi*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Yıldız, A. (2010). *“Ne mutlu Türküm diyebilene”*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yücekök, A. (1997). *Dinin siyasallaşması din-devlet ilişkilerinde Türkiye deneyimi*. İstanbul: Afa Yayıncılık A.Ş.
- Zürcker, E.J. (2017). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kaynakça Bilgisi / Citation Information

Alaca, E. (2018). Cumhuriyet döneminde laik-ulusçuluk düşüncesinin oluşumunda Şeyh Sait ve Menemen ayaklanmaları. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 1191- 1211. DOI: 10.26466/opus.460821